

مقاله پژوهشی

بررسی ظرفیت تبدیل پیاده‌روی اربعین به یک جنبش اجتماعی نوین جهانی^۱

فاطمه امیری رز^۲، زاهد غفاری هشجین^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۱

چکیده: مطالعه و واکاوی پیاده‌روی اربعین که در سال‌های اخیر رونق ویژه‌ای یافته، مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. در این پژوهش این سؤال بررسی شده است که آیا پیاده‌روی اربعین ظرفیت و قابلیت تبدیل به یک جنبش اجتماعی نوین جهانی را دارد؟ هدف این تحقیق، شناسایی ظرفیت فکری و معنوی پیاده‌روی اربعین به عنوان پدیده اسلامی و شیعی در راستای معرفی اسلام و تشیع در جهان کنونی است. این پژوهش از نوع پژوهش‌های کیفی است که با روش تحلیل اسنادی انجام شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها، از مدارک، کتب، مقالات، مجلات، نشریات، داده‌های اینترنتی، گزارش‌های خبری، سفرنامه‌ها، توثیقات مجازی و تمامی آثار مرتبط با موضوع اربعین و جنبش‌های اجتماعی نوین و همچنین از اسناد غیر مکتوب مثل فیلم‌ها، صوت‌ها نیزه بهره‌برداری گردیده است. در این پژوهش از نظریه‌های جنبش‌های اجتماعی نوین استفاده شده است. نتایج و یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که با توجه به عناصر و مؤلفه‌های جنبش‌های نوین اجتماعی که اندیشمندانی مانند «آلن تورن»، «رونالد اینگلهارت» و «آلبرتو مولوچی» بیان کرده‌اند، گفتمان اربعین قابلیت تبدیل به یک جنبش نوین اجتماعی جهانی را دارد. برخی از عناصر و ویژگی‌های جنبش‌ساز پیاده‌روی اربعین عبارت‌اند از: هویت یابی، معنویت‌گرایی، تلاش برای همگرایی و ایجاد هم‌بستگی جهانی و هم‌آوردگی.

واژگان اصلی: جنبش‌های نوین اجتماعی، پیاده‌روی اربعین، هویت، معنویت، همگرایی، هم‌آوردگی.

۱. مستخرج از رساله دکتری

۲. دکتری مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد. f.amiry.raz@gmail.com

۳. استاد علوم سیاسی دانشگاه شاهد. (نویسنده مسئول). z_ghafari@yahoo.com

۱- مقدمه

یکی از مراسم‌های رایج در گرامیداشت چهلمین روز شهادت سالار شهیدان امام حسین (ع) (اربعین) راهپیمایی و پیاده‌روی به سمت کربلا و حرم مطهر امام حسین (ع) هست که به اعتقاد پژوهشگران از زمان امامان شیعه در بین شیعیان رایج بوده است. مراسم پیاده‌روی اربعین در سال‌های اخیر و با سرنگونی رژیم بعثی «صدام حسین» در عراق و سپس خروج آمریکایی‌ها از این کشور و آزادی بیشتر شیعیان در برپایی هرچه گسترده‌تر این مراسم، رونق بیشتری پیدا کرده است.

برپایی مراسم پیاده‌روی اربعین در ابعاد گسترده و با حضور ده‌تا میلیون نفری از کشورها و ملیت‌های مختلف، دارای ویژگی‌های بسیاری است که نظر تحلیل‌گران و پژوهش‌گران را به خود جلب کرده است. پژوهشگران بسیاری از منظر مطالعات دینی، جامعه‌شناختی، مردم‌شناسی، سیاسی و راهبردی به مطالعه اربعین روی آورده‌اند. در این میان برخی از پژوهش‌ها نگاهی به ظرفیت‌های این رویداد داشته‌اند که عمدتاً ظرفیت گفتمان‌سازی، تمدن‌سازی، جنبش‌سازی و ظرفیت‌های سیاسی و فرهنگی پیاده‌روی اربعین را مدنظر قرار داده‌اند. اما سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که آیا پیاده‌روی اربعین ظرفیت و قابلیت تبدیل به یک جنبش اجتماعی نوین جهانی را دارد؟ برای پاسخ به این سوال، از نظریه جنبش‌های اجتماعی نوین^۱ استفاده شده است. برای فهم پیاده‌روی اربعین در بستر جنبش‌های اجتماعی نوین، ابتدا نظریه‌های جنبش‌های اجتماعی نوین مرور شده و در ادامه مؤلفه‌های این جنبش‌ها استخراج و با مؤلفه‌های پیاده‌روی اربعین سنجیده شده است.

۲ - پیشینه

در ادامه به چند مورد از پژوهش‌های مرتبط با این پژوهش اشاره می‌شود: غیائی‌فتح‌آبادی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی، از منظر فرهنگی، به بررسی نقش پیاده‌روی اربعین در ارائه الگوهای زیست‌دین‌مدارانه و زیست‌خانوادگی مؤمنانه پرداخته‌اند. این کار در نوع خود جدید محسوب و می‌شود و تا قبل از این تحقیق، اربعین از منظر سبک زندگی مورد توجه نبوده است. در تحقیق حاضر نیز اگرچه رویکرد

جامعه‌شناسی سیاسی است، نه فرهنگی، ولی به ظرفیت ارائه سبک زندگی جدید در پیاده‌روی اربعین توجه است.

غفاری هاشجین و آقای (۱۳۹۷)، از نظریه بسیج منابع برای مطالعه و تبیین پیاده‌روی اربعین مد جسته‌اند. نویسندگان نشان می‌دهند که مطابق نظریه «چارلز تیلی»^۱، پیاده‌روی اربعین یک جنبش اجتماعی بزرگ است که عناصر جنبش مانند استمرار ستادها، بهره‌گیری از تظاهرات و ابزار عمومی را دارد که در آن مشخصه‌های جنبش اجتماعی مثل ارزشمندی، وحدت، تعداد و تعهد در آن ظهور و بروز دارد. از این منظر، پژوهش حاضر که قابلیت تبدیل گفتمان اربعین به یک جنبش نوین اجتماعی را بررسی کرده است، مکمل دیدگاه غفاری هاشجین و آقای است.

عاملی (۱۳۹۶) و همکاران، در پژوهشی با عنوان «تحلیل پیمایشی راهپیمایی اربعین: ظرفیت‌ها، چالش‌ها، نمادها و معانی»، مطالعه‌ای میدانی در مورد پیاده‌روی اربعین انجام داده‌اند. نتایج این مطالعه پیمایشی، بیش از هر چیز این ایده را اثبات می‌کند که شرکت‌کنندگان در راهپیمایی اربعین حسینی، اهدافی چون تقویت اتحاد و همبستگی بین مسلمانان، شناخت بهتر اهل بیت (ع)، افزایش آمادگی برای ظهور، احیای ارزش‌ها و تقویت مقاومت و پایداری را دنبال می‌کنند. پژوهش عاملی و همکاران اگرچه از نظر کار میدانی وسیع صورت گرفته، در نهایت تنها به دنبال تبیین و تحلیل آثار و پیامدهای پیاده‌روی اربعین برآمده است در حالی که در پژوهش حاضر رویکرد کلان‌تری به مطالعه پیاده‌روی اربعین اتخاذ شده است.

باقری (۱۳۹۶) مقاله خود با عنوان «پیاده‌روی اربعین و نقش گفتمانی آن در ظرفیت بخشی تمدنی» را باهدف تبیین گفتمان اربعین حسینی به‌مثابه یک گفتمان آئینی برآمده از اسلام در گستره منطقه‌ای جهانی و نیز عوامل مؤثر بر اشاعه تمدنی این گفتمان نگاشته است. این مقاله به تبیین گفتمان اسلام انقلابی، به‌عنوان دال مرکزی گفتمان حسینی پرداخته است. تحقیق حاضر از منظر بررسی ظرفیت گفتمانی پیاده‌روی اربعینی،

1. Charles Tilly

به پژوهش باقری شباهت دارد با این تفاوت که این پژوهش، به شناسایی ظرفیت جنبش‌سازی پیاده روی اربعین تمرکز دارد.

در جمع‌بندی پیشینه گفتنی است؛ بیشتر مطالعات انجام‌گرفته پیرامون پیاده‌روی اربعین، جز معدودی از آن‌ها، اولاً با رویکرد درون‌تمدنی (نه جهانی) به مطالعه اربعین پرداخته‌اند و دوم دارای ادبیات ژورنالیستی و روایی بوده و قالب خاطره و سفرنامه دارند. به عبارت دیگر عمده پژوهش‌ها با رویکرد تاریخی، فرهنگی و آیینی صورت گرفته‌اند و جای بررسی با رویکرد جامعه‌شناختی در میان آن‌ها تا حدودی خالی است. پژوهش حاضر با انگیزه پر کردن این دو خلأ یادشده اولاً به مطالعه پیاده‌روی اربعین به عنوان یک پدیده جهانی پرداخته و دوم اینکه از نظریه‌های جامعه‌شناختی برای این مطالعه بهره برده است.

۳- چارچوب نظری: عناصر و مؤلفه‌های جنبش‌های اجتماعی نوین

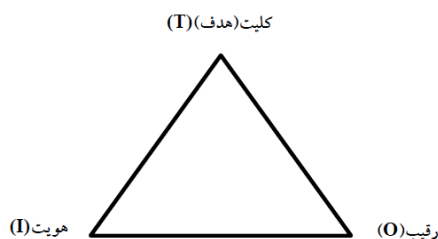
از دهه‌ی ۱۹۶۰م به بعد تعدادی از جنبش‌های اجتماعی مانند جنبش‌های دانشجویی، جنبش زنان و جنبش محیط‌زیست و... در زندگی سیاسی اجتماعی بشر فعال‌شده‌اند که تمایزهایی با جنبش‌های اجتماعی سنتی داشتند. جنبش‌های اجتماعی از یک سو به عنوان مصداق بارز کنش و رفتارهای جمعی و از سوی دیگر، یکی از کلیدی‌ترین کارگزاران تغییرات اجتماعی مورد توجه جامعه‌شناسان قرار گرفته است. در واقع ظهور، پویایی و توسعه جنبش‌های اجتماعی، قابلیت تبیین فرایند تحولات و دگردیسی‌های جامعه را دارد (ذولفقاری، ۱۴۰۱: ۶۷) و برای درک تحولات جامعه شناختی در سطح فراگیر و فهم پدیده‌های نوظهور جهانی قابل بهره‌برداری است.

در ادامه دیدگاه سه اندیشمند برجسته این حوزه شامل «آلن تورن»^۱، «رونالد اینگلهارت»^۲ و «آلبرتو ملوچی»^۳ مرور شده و عناصر کلیدی مورد تأکید آن‌ها استخراج می‌شود؛

1. Alain Touraine
2. Ronald Inglehart
3. Alberto Melucci

«آلن تورن» بر روی تحول متمرکز است و به جنبش‌های اجتماعی به‌عنوان کنشگران اجتماعی می‌نگرد که این تحول را ایجاد می‌کنند. از دیدگاه تورن هر جامعه‌ای به‌وسیله دو جنبش اجتماعی متضاد؛ یعنی جنبش مسلط و جنبش تحت سلطه مشخص می‌شود. به عقیده تورن، جنبش‌های اجتماعی نوین به دنبال شناسایی خود، شناسایی رقیب و گسترش ارزش‌های خود هستند. در اینجا جنبش اجتماعی به‌صورت ترکیبی از اصل هویت^۱، اصل مخالفت^۲ و اصل هدف^۳ نشان داده شده است.

نمودار شماره ۱: اصول و مؤلفه‌های جنبش‌های اجتماعی از نگاه تورن

مبع: Touaie, 1981

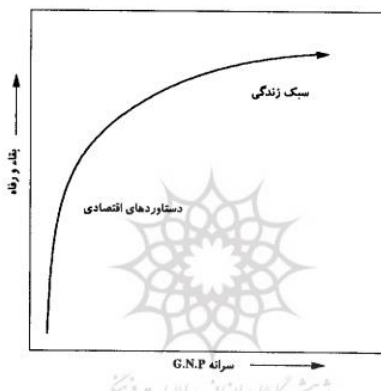
یکی از چارچوب‌های نظری کارآمد در تحلیل جنبش‌های اجتماعی، نظریه دگرگونی ارزشی «رونالد اینگلهارت» است. به عقیده اینگلهارت بعد از جنگ جهانی دوم، جوامع پیشرفته‌ی صنعتی با افزایش درآمد سرانه قابل توجهی نسبت به دوره‌های قبل مواجه شدند، به سطح بی‌سابقه‌ای از توسعه‌ی اقتصادی، دست پیدا کردند. با پیدایش دولت رفاه در این جوامع، رشد علم و تکنولوژی، تغییرات در نظام بین‌الملل و ... در ارزش‌های رایج درباره سیاست، کار، مذهب، خانواده و ... تغییراتی ایجاد گردیده است (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۲).

از نگاه اینگلهارت دگرگونی ارزشی موجب شده است که اولویت‌های فرامادی جایگزین اولویت‌های مادی شو، یعنی هر گاه جامعه‌ای از فقر و ناامنی اقتصادی و ...

- 1.Identity
- 2.Opposition
- 3.Totality

به سمت یک رشد اقتصادی و امنیت نسبی حرکت می‌کند، این گذار در آن اتفاق می‌افتد، این امر نشانگر رابطه‌ی میان توسعه اقتصادی و دگرگونی ارزشی است (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۶۱-۷۳).

نمودار شماره ۲: تأثیر توسعه اقتصادی در ارزش‌ها در نگاه اینگلهارت

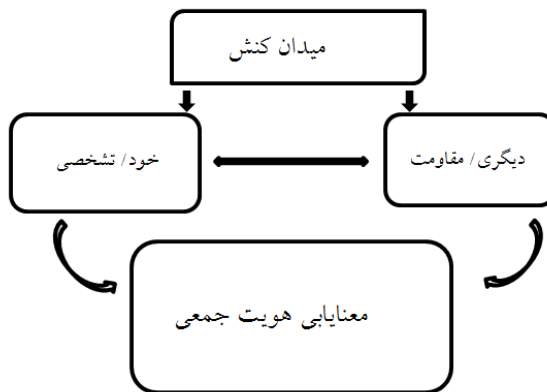

منبع: اینگلهارت، ۱۳۸۲

«آلبرتو ملوچی» نیز تحت تأثیر تورن قرار دارد و کنش جمعی را متأثر از تضادها می‌داند؛ ملوچی معتقد است که تعارضات از نظام صنعتی - اقتصادی به قلمرو فرهنگی منتقل شده است. این تعارضات روی هویت فردی، زمان و مکان زندگی و انگیزه‌ها و رمزهای رفتار روزانه تمرکزی کنند. او معتقد است که تولید و بازآفرینی معنا، هسته اصلی تعارضات معاصر است و این برداشت مستلزم بازتعریف دقیق هویت جنبش اجتماعی است (ملوچی، ۱۳۸۹: ۱۳۳).

در نظریات ملوچی هویت جمعی سه بعد بنیادین دارد: ۱ - صورت‌بندی چارچوب‌های شناختی در مورد اهداف ابزار و میدان کنش، ۲ - فعال ساختن روابط میان بازیگران که با هم کنش متقابل دارند؛ و ۳ - انجام سرمایه‌گذاری‌های عاطفی که افراد را قادر می‌سازد خود را بشناسند (مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۲۰۱-۲۰۳).

نمودار شماره ۳: فرایند معنایابی و همگرایی از دیدگاه ملوچی

منبع: محقق ساخته

با توجه به مباحثی که نظریه پردازان یادشده بیان کرده‌اند، برخی از عناصر و مؤلفه‌های مهم جنبش‌های اجتماعی نوین با پیاده‌روی اربعین تطابق دارد که در ادامه تشریح می‌شود:

۳-۱- هویت

نقش هویت در جنبش‌های نوین اجتماعی از سوی صاحب‌نظران مختلف از جمله آلن تورن و ملوچی مورد تأکید قرار گرفته است. از نگاه «آلبرتو ملوچی» جنبش‌ها برآمده از چالش هویتی جوامع مدرن است. وی معتقد است در «جامعه پیچیده و متکثر» مدرن برخلاف گذشته مردم حاضر نیستند، سنت را با چشم‌پسته قبول کنند؛ بلکه سعی دارند، هویت متمایز از هویت سنتی و رایج در جوامع قبلی برای خودشان رقم بزنند (کوهن و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۶۹). بررسی پیاده‌روی اربعین نشان می‌دهد این رویداد بستری برای بروز تعلق خاطر به یک هویت مشترک را فراهم کرده است.

۳-۲- معنویت‌گرایی

در دیدگاه آلن تورن مفهوم کلیت یا هدف، اشاره به جهت‌گیری ارزشی جنبش‌های اجتماعی نوین دارد (دانش‌نیا و حسینی، ۱۳۹۴: ۹۷). همچنین اینگلهارت ارزش را میراث مذهبی و تجربه‌های تاریخی می‌داند (اینگلهارت، ۱۳۸۷: ۲۰۴).

ملوچی هم معتقد است که جنبش‌های اجتماعی کارکرد سمبولیک دارند و فقط برای اهداف مادی یا افزایش مشارکت در قدرت مبارزه نمی‌کنند، بلکه اهداف سمبولیک و فرهنگی و جهت‌گیری اجتماعی دارند و تلاش می‌کنند تا زندگی مردم را به سمت اهداف غیرمادی تغییر دهند. (Melucci, 1985, p. 812).

بنابراین جنبش‌ها نوین اجتماعی، عمدتاً جهت‌گیری‌های فرهنگی داشته و بیشتر به جنبه‌هایی مانند سبک زندگی، فرهنگ، مشارکت سیاسی و اعتراض نمادین توجه دارند (هرسنی، ۱۳۸۹: منبع اینترنتی). یکی از تبیین‌های رایج در مورد پیاده‌روی اربعین، تبیین از منظر معنویت‌گرایی است.

۳ - ۳ - شبکه‌سازی

نظریه‌پردازان جنبش‌های نوین اجتماعی مانند ملوچی اهمیت خاصی به ویژگی شبکه‌سازی می‌دهند، وی می‌گوید: «من ترجیح می‌دهم از شبکه‌های جنبش یا نواحی جنبش به‌عنوان شبکه گروه‌ها و افراد سهیم در یک فرهنگ گفتمانی و هویت جمعی سخن بگویم که افراد و گروه‌های اصلی را به ناحیه وسیع‌تر مشارکت‌کنندگان و کاربران خدمات و کالاهای فرهنگی تولیدشده توسط جنبش متصل می‌کند» (ملوچی، ۱۳۸۹: ۱۳۴).

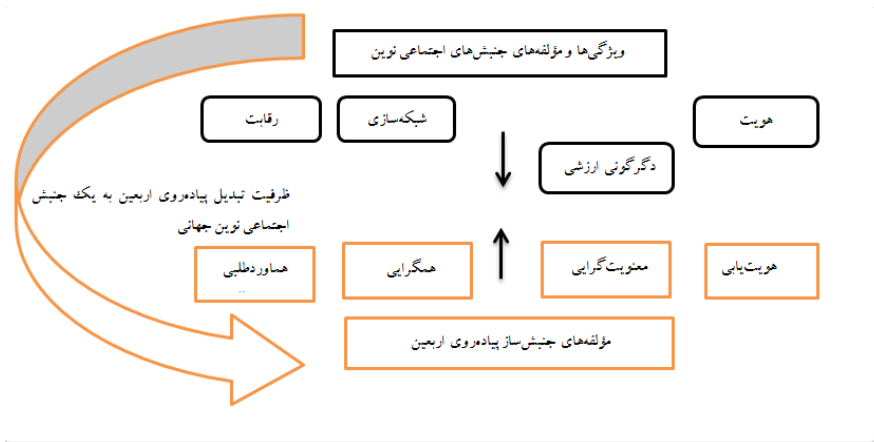
یکی از وجوه متمایز راهپیمایی اربعین، حضور افرادی از فرهنگ‌ها، قومیت‌ها، نژادها و ملیت‌های مختلف است که نوعی همبستگی و یکدستی و حرکت شبکه‌ای را نشان می‌دهد.

۳ - ۴ - رقابت

رقابت نیز مفهوم رایج مورد تأکید در مورد جنبش‌های نوین اجتماعی است. آلن تورن چهار نوع جامعه را شناسایی می‌کند و هر یک از آن‌ها را دارای یک بازیگر رقیب می‌داند. این‌ها جوامع عبارت‌اند از جوامع، کشاورزی، تجاری صنعتی و برنامه‌ای. وی یکی از ویژگی‌های خاص جامعه برنامه‌ای را تولید «کالاهای سمبولیک» می‌داند که برداشت جدیدی از ماهیت انسان و جهان خارج به دست می‌دهد (Touraine, 1981: 210). از دیدگاه آلن تورن نخستین اقدام جنبش‌های اجتماعی جدید در معنا بخشی به فعالیت‌های خود، شناسایی مخالف است. در پیاده‌روی اربعین نوعی تحلی و

هماوردطلبی با جریان‌های فکری و حکومت‌های مخالف شیعه مخالف مشاهده می‌شود و در زبان و ادبیات زائران هم جاری است.

مدل مفهومی تحقیق

منبع: محقق ساخته

۴ - روش تحقیق

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با روش تحلیل اسنادی انجام گرفته است. برای جمع‌آوری داده‌ها از مدارک، کتب، مقالات، مجلات، نشریات، داده‌های اینترنتی، سفرنامه‌ها و دیگر آثار مرتبط با موضوع پیاده‌روی اربعین استفاده شده است. همچنین در استناد به دیدگاه زائران، به دلیل انباشت متون در این زمینه، ضرورتی بر انجام مصاحبه‌های جدید در این زمینه احساس نشده و از مصاحبه‌های صورت گرفته استفاده شده است.

۵ - تحلیل یافته‌های پژوهش: ابعاد و مؤلفه‌های جنبش‌ساز پیاده‌روی اربعین

۵ - ۱ - ابعاد مؤلفه هویت‌یابی در پیاده‌روی اربعین

در جهان امروز مسئله هویت جدی‌تر از گذشته مطرح گشته و یکی از مهم‌ترین مسائل جوامع امروزی را در برمی‌گیرد. هویت یعنی مجموعه خصائل و خصوصیات رفتاری که از روی آن فرد به‌عنوان یک گروه اجتماعی شناخته می‌شود و از دیگران متمایز می‌گردد (تاجیک، ۱۳۸۳: ۲۹). هویت مشابهت‌ها و تفاوت‌ها را مشخص می‌کند.

پیاده‌روی اربعین با ظرفیت عظیم انسانی که دارد، یکی از بهترین فرصت‌های مهم برای بازتولید معانی زندگی، مرزبندی هویتی و ارتباطات درون و برون گروهی گفتمان شیعه است. همچنین اعضای اجتماع اربعین خصایص اصلی و کلیدی شیعه را به نمایش گذاشته و در متن پیاده‌روی اربعین، آن‌ها را بازتولید می‌کنند (گیویان و محسنی، ۱۳۹۶: ۱۷۰).

حضور افرادی با ملیت‌های گوناگون در این مراسم، فرایندی خاص از یک هویت‌یابی جمعی را نشان می‌دهد، به عبارتی دیگر پیاده‌روی اربعین با عبور از مرزها، پیوندهایی فراتر از قوم و زبان و حتی ملیت به وجود آورده که در چارچوب، هویت‌یابی فراملی قابل‌درک است. در پیاده‌روی اربعین زائران و مشارکت‌کنندگان سه نوع هویت را به نمایش می‌گذارند:

۵ - ۱ - ۱ - هویت ملی و پیاده‌روی اربعین

هویت ملی مفهومی جدید است و ریشه در پیدایش ملت و ملت‌سازی دارد. با شکل‌گیری دولت ملت‌های جدید و مرزبندی‌های امروزی، هویت ملی نیز مشخص گردید که دارای نمادها و شاخصه‌ها خودش هست. در پیاده‌روی اربعین زائران از ملیت‌های مختلف حاضر می‌شوند، اگرچه انگیزه معنوی موجب شکل‌گیری انسجام ویژه‌های بین زائران هست اما این به معنای فراموشی ملیت و هویت ملی در این رویداد نیست. ملیت‌های مختلف با پوشش، زبان، تغذیه، پرچم و مانند هویت ملی خود را نشان می‌دهد.

پوشش عرب‌ها از پوشش ایرانی‌ها یا پاکستانی‌ها متمایز است، برخی ملیت‌ها مثل ایرانی‌ها یا ترک‌ها موب‌های ویژه‌ای برپا می‌کنند و یا غذای و نوشیدنی‌های ملی خود را ارائه می‌دهند، پرچم کشورها و ملیت‌های مختلف هم نماد مهمی در ابراز هویت‌های ملی است.

۵ - ۱ - ۲ - هویت دینی - مذهبی و پیاده‌روی اربعین

هویت دینی متناسب با هر دین، شاخصه‌های متفاوتی دارد، به‌طورکلی هویت دینی به‌عنوان نظام به‌هم‌پیوسته و متشکل از باورها و اعمال در ارتباط با مقدسات است که می‌تواند عامل پیوند بین اعضای یک جامعه شود. به‌خصوص در موقعیت اخیر که رشد

فزاینده توسعه و نوسازی، جهان متجدد را آشفته ساخته است؛ مذهب می‌تواند هویت‌بخش و معنا دهنده باشد و به‌عنوان منبع اولیه معنا بخشی و هویت بخشی برای بسیاری از مردم دنیا باشد؛ زیرا مذهب در همه اعصار هویت‌بخش بوده است؛ بدین معنا که هویت انسان‌ها با مذهب و دین آن‌ها شناخته می‌شد (اشرفی، ۱۳۷۷: ۹).

پیاده‌روی اربعین به‌عنوان یک مناسک دینی و مذهبی، اساساً تجلی هویت دینی در قالب هویت مذهب شیعه است. پیاده‌روی اربعین با جمعیت انبوه، رسانه‌ای برای اعلام هویت شیعه است. امری که زائران اربعین به آن اشاره می‌کنند؛ «آمدیم تا خود را به دنیا نشان دهیم»، «این یک مانور شیعه است»، این مضامین گویای «اغراض هویتی» زائران است (گیویان و محسنی، ۱۳۹۶: ۱۸۷).

همه نمادهای حاضر در پیاده‌روی اربعین اعم از حجاب زنان، همه پرچم‌ها و نمادهای عزاداری، نذری و مانند آن نشان‌دهنده هویت شیعی است. البته قابل توجه هست که درون این ابراز هویت دینی و مذهبی، خرده هویت‌های مذهبی هم قابل شناسایی است مثلاً طرفداران برخی از مراجع یک هویت متفاوتی را به نمایش می‌گذارند؛ موکب‌های متعلق به جریان آیت‌الله صادق شیرازی، آیت‌الله سیستانی و نیز جریان مقاومت با محوریت حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، مقام معظم رهبری کاملاً در این رویداد متمایز است.

۵ - ۱ - ۳ - هویت‌یابی خاص پیاده‌روی اربعین

مهم‌ترین هویت نمایش یافته در پیاده‌روی اربعین نوعی هویت جمعی است که در این تحقیق از آن با هویت اربعینی یاد می‌شود. هویت اربعینی مفهوم جدید است که با توجه به رونق پیاده‌روی اربعین و تجمع بیش از ۲۰ میلیون نفر این مراسم، می‌توان از این هویت سخن گفت، هویتی که زائران اربعین را از غیر زائر متمایز می‌کند. مهم‌ترین شاخصه این هویت حضور پیاده‌روی، سیاه‌پوشی، موکب زدن و دیگر نمادها و نشانه‌هایی است که متعلق به پدیده پیاده‌روی اربعین است (رک: تاج‌بخش و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۶-۳۰).

بر اساس یک پیمایش میدانی، بیش از ۸۰ درصد از پاسخگویان از یک هویت جمعی در اربعین سخن گفته‌اند که بیش از هویت فردی و ملی خود به آن اعتقاد دارند (طاهرخانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۹-۱۶۲).

حسینی بودن، اصحاب امام حسین بودن، تعبیری است که زائران برای تعلق خود به هویت اربعینی به کار می‌برند: «محمد»، از زائران اربعین می‌گوید: «ظهر عاشورا نگاه کنی، پرچم هیئتی وجود نداره، همه حسینی اند... هیچ پرچم و حسی به جز امام حسین نیست». «مرتضی»، زائر دیگری بیان می‌کند: «هم حدیث و تأکید زیاد خود علما بوده که هر کس می‌خواد جزو سپاه امام حسین باشه، روز اربعین امام حسین را زیارت کنه، فقط به خاطر همراهی با کاروان که چهلم و اربعین به رفتن کربلا، می‌گن هرکس با اون کاروان همراهی کنه، جزو اصحاب امام حسین می‌شه» (رضوی‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۸۰).

بسیاری از زائران وحدت و یگانگی زیر پرچم امام حسین (ع) را تکرار می‌کنند، زائران کربلا در اظهارات خودشان به معرفی هویت شیعه در برابر دشمنان از طریق پیاده روی اربعین توجه ویژه دارند؛ «حمدان فتانی»، زائری از تایلد می‌گوید: «امروز امام حسین (ع) ما را جمع کرده در اینجا، ما از تایلد آمدیم، دیگری از اندونزی. امام زمان ما را اینجا جمع کرده تا ما آشنا بشویم. آینده انشاء الله امام زمان همه بشر را جمع خواهد کرد. این اتفاق حتماً ارتباط دارد با ظهور امام زمان، اینجا باعث می‌شود مردم بیشتر یاد امامشان باشند. باعث می‌شوند مردم دنیا حساس بشوند که شیعه کیه؟ امام کیه؟ باعث می‌شود دشمنان شیعه هول و هراس پیدا کنند» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۸۷).

۵ - ۲ - ابعاد مؤلفه معنویت‌گرایی در پیاده‌روی اربعین

در دنیای کنونی بحران معنویت و اخلاق از سوی بسیاری از اندیشمندان مورد توجه قرار گرفته است. بسیاری از منتقدان مدرنیته به بحران‌های روحی و اخلاقی برخاسته از مدرنیته انتقاد وارد کرده و از گرایش انسان قرن بیست و یکمی به سمت معنویت‌گرایی سخن می‌گویند؛ اما نظریه‌پردازان جنبش‌های اجتماعی نوین از منظر خاصی به این موضوع پرداخته‌اند، اینگلهارت در بحث تغییر ارزش‌ها، از عبور بشر از نیازهای اولیه معیشتی و امنیتی و توجه به نیازهای معنوی از جمله ابراز وجود سخن می‌گوید (اینگلهارت، ۱۳۸۲: ۱۲۰-۱۲۸).

صرف نظر از انتقادات به انطباق کامل نظریه اینگلهارت با فضای جهان اسلام و پیاده‌روی اربعین، به‌طور کلی این نظریه از منظر با واقعیت پیاده‌روی اربعین سازگارتر است، به‌گونه‌ای که در دوران حکومت صدام و اشغال عراق توسط آمریکا که شیعیان

درگیر حداقل‌های امنیت و حتی ارزش حفظ حیات بودند، فرصت و امکان کمی برای برپایی اربعین وجود داشت؛ بنابراین تغییرات و تحولات سیاسی و نظامی و جامعه‌شناختی در جامعه شیعی عراق، رابطه عراق و ایران و مانند آن، موجب توجه ویژه به ارزش‌های غیرمادی و از جمله احیای پیاده‌روی اربعین شده است.

از نگاه دیگر، در دوران جدید به نظر می‌رسد روایت‌های سنتی دین‌داری در قالب عبادت‌های رایج در کنج مساجد و کلیسا و کنیسه برای برخی از انسان‌های تشنه معنویت کفایت نمی‌کند و یا برخی‌ها به این نوع تعبد رغبت کمتری نشان می‌دهند. به همین دلیل در دهه‌های اخیر در همه جوامع از جمله در جوامع اسلامی گرایش به عرفان‌های نوظهور بیشتر شده است که در ادبیات جامعه کنونی ایران به آن‌ها عرفان‌های کاذب گفته می‌شود. پیاده‌روی اربعین از این منظر هم قابل‌تأمل است که شکل خاصی از دین‌داری با جذابیت‌های متناسب اقتضائات زمان ارائه می‌دهد که در عین حال از آسیب‌های عرفان‌های نوظهور هم مبرا است. چراکه پیاده‌روی یکی از مناسک دینی شیعی با تکیه به مبانی اعتقادی اسلام است.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های پیاده‌روی اربعین آن است که زائران با انگیزه معنوی و برای پر کردن خلأهای معنوی خود در این مراسم حاضر می‌شوند و پس از مشارکت در این رویداد، احساس تغییر و دگرگونی در روحیه و اخلاق می‌کنند، کسانی که می‌گویند بعد از اربعین، گویی دنیا برایشان جز دوستی و مودت با هم‌نوع، معنایی ندارد.

به‌طور کلی معنویت‌گرایی نهفته در پیاده‌روی در سه بعد شناسایی شده است: معنویت‌گرایی فردی، معنویت‌گرایی جمعی و معنویت‌گرایی دینی. البته معنویت‌گرایی فردی و جمعی و دینی، رابطه عموم و خصوص من‌الوجه دارند. این تقسیم‌بنده از منظر مطالعه حائز اهمیت است، به این معنی که در یک منظر در اربعین افراد حاضر می‌شوند که دنبال جبران خلأهای روحی و معنوی‌اند. پس معنویت نهفته در اربعین معنویت فردی است. از منظر دیگر این معنویت به‌صورت جمعی نمود و ظهور می‌یابد و معنویت‌گرایی جمعی است. از سوی دیگر این معنویت‌گرایی رنگ و بوی دینی دارد و سکولار نیست.

۵ - ۲ - ۱ - معنویت‌گرایی فردی و جمعی در پیاده‌روی اربعین

تقریباً همه زائران بانگیزه معنویت جویی شخصی به پیاده‌روی اربعین پناه می‌برند. پیاده‌روی اربعین راهی برای جبران خلأهای روحی و روانی است. در این مسیر معنوی، زائر با رها شدن از زندگی خالی از اصالت و معنا و تکراری، به معنویت اربعین چنگ می‌زند و با شرکت در پیاده‌روی اربعین به آرامش و معنویت می‌رسد (فروغی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۰).

در بعد معنویت جویی فردی، برجسته‌ترین مفهومی که زائران برای توصیف دلیل حضور خود به کار می‌برند مفهوم «طلبیده شدن» است طلبیده شدن گاه با مفهوم «لیاقت» به کار می‌رود و به نظر می‌رسد زائران این‌گونه سفر به مکان مقدس را نشانی از فضیلت و برتری اخلاقی می‌دانند و به مفتخر می‌شوند. با استناد به آموزه‌های دینی «مشمول عنایت ویژه خداوند واقع‌شدن» عامل چنین سفری دانسته می‌شود (رضوی‌زاده، ۱۳۹۶: ۶۰۶-۶۰۷).

تشنگی انسان مدرن به معنویت‌گرایی به طرق مختلف خود را نشان می‌دهد، ولی عمده قالب این گرایش، فردی و استقبال از برخی مکاتب و جریان‌های نوظهور معنویت‌گرا و عرفانی است. تفاوت عمده پیاده‌روی اربعین در این است که گرایش به معنویت‌گرایی در این رویداد جمعی است و افراد حاضر در یک حرکت جمعی به دنبال جبران خلأهای معنوی و روحی‌اند. البته چون حرکت جمعی است انگیزه‌های تبلیغی هم در آن نهفته است و زائران علاوه بر تلاش برای پر کردن خلأهای معنوی فردی، در تلاش تبلیغ معنویت‌گرایی جمعی نیز هستند.

۵-۲-۲- معنویت‌گرایی دینی در پیاده‌روی اربعین

یکی از بحث‌های مطرح درباره رویداد اربعین است که آیا این حرکت انگیزه دینی دارد یا یک رویداد شبیه کارناوال‌های رایج در تمام دنیاست؟ کسانی هستند که با استناد به حضور افرادی که کمتر به ظواهر شریعت پای بندند، این نتیجه را می‌گیرند که پیاده‌روی اربعین چیز در مورد دین‌داری یا غیردینداری حاضران اثبات نمی‌کند. حتی برخی این شبهه را ایجاد می‌کنند که زائران پیاده‌روی اربعین بیشتر بانگیزه تفریح و تفنن و گاه از سر کنج‌جویی در این مسیر حاضر می‌شوند؛ اما تأمل در این رویداد نشان می‌دهد که رنگ و بوی دینی در آن قوی‌تر است.

اولاً بنیان‌گذار این حرکت در درجه اول علمای طراز اول دینی بوده‌اند. دوم اینکه حضور نمادهای دین‌داری در این حرکت کاملاً روشن است به‌عنوان نمونه علی‌رغم آزادی که در کشور عراق وجود دارد، هیچ زنی بدون حجاب شرعی در این رویداد حاضر نمی‌شود. سوم مخالفان پیاده‌روی اربعین که سعی می‌کنند آن را بایکوت کنند، از آن برداشت تبلیغ دین و ایدئولوژی دارند و برداشت سکولار از آن ندارند و گرنه کارناوالی تهی از معنا نمی‌تواند تهدیدی برای جریان رقیب باشد.

بر پایه روایات، پیاده‌روی برای زیارت امام حسین (ع) پاداش زیادی دارد، اما مطابق فرهنگ شیعه، لازمه رسیدن به آن ثواب، فراهم بودن شرایط روحی و معنوی و به عبارت معروف «داشتن معرفت» است؛ یعنی رسیدن به ثواب زیارت امام حسین (ع) نیازمند خودسازی، تحمل درد و رنج و مشقت است که سفر با پای پیاده از این منظر قابل تحلیل است.

شرکت در پیاده‌روی اربعین، از منظر برخی صفتهای اخلاقی مثل صبر و بردباری، ایثار و فداکاری و گذشت نیز حائز اهمیت است. مراسم راهپیمایی اربعین همراه با سختی‌ها و مرارت‌ها مانند خستگی جسمانی، صرف وقت و هزینه مادی، نیازمند صبر و شکیبایی و از خودگذشتگی است. پیاده‌روی اربعین یک تجربه عملی برای بالا بردن این ویژگی‌های اخلاقی است.

امر معنویت‌گرایی دینی مورد تأکید زائران و تحلیل‌گران نیز هست؛ «جان محمد ترنجیده»، امام‌جمعه پی سهراب چابهار، اهل سنت با اشاره به معنویت دینی پیاده‌روی اربعین می‌گوید: «این سفر، سفر پر معنویت است کسب فیض می‌کنیم این راهی که ما آمده‌ایم خداوند و رسولش راضی می‌شوند. در حدیث داریم کسانی که حضرت فاطمه را ناراحت، کردند خدا از آنها ناراضی است و کسانی که فاطمه را راضی کردند خدا از آنها راضی است؛ یعنی دوستی این‌ها دوستی است دوستی رسول خداست دوستی رسول خدا دوستی رب‌العالمین است دیگر» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۱۸۱).

«شهرام شکیبیا»، شاعر و نویسنده می‌گوید: «من بین راه آدمی را دیدم که مکزیکی بود ماتریالیست هم بود. ازش پرسیدم تو توریستی یا چیز دیگری آورده‌ات اینجا؟ گفت نه من همه جای دنیا می‌روم و مراسم‌های مذهبی‌شان را می‌بینم ولی این عجیب‌ترین

مراسمی بوده که دیده‌ام... یک امر دینی می‌تواند چنین جریانی را به وجود بیاورد و این همه انسان را جابه‌جا کند؛ درحالی‌که هیچ حکومت و تفکر غیردینی نتوانسته این قدر انسان را یکجا شیدا کند و به شان سبک خاصی از زندگی را بیاموزد» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۵۹).

از این منظر زائران جنبه الهی و قدسی اربعین را روایت می‌کنند؛ زائری ۴۵ ساله از شهر اصفهان در این مورد می‌گوید: «امام صادق فرمود هرکسی که خداوند خیری اون را خواسته باشه، عشق حسین را به دلش میندازه. اینا خدایی است، عشق است، دست ماست». زائر دیگری می‌گوید: «اصلاً اون که شکی درش نیست که دعوتیه... نه که من لیاقتی داشته باشم. نه! از اون سمت یک جذبه‌ای بوده، یک دلایلی داشته، انداختن رو دوش من که ما، آوردیمت، بقیه‌اش با تو. تو باید بفهمی». زائری ۴۰ ساله می‌گوید: «اصلاً اونکه شکی درش نکنید که دعوتیه... نه که من لیاقتی داشته باشم، نه! از اون سمت یک جذبه‌ای بوده» (رضوی‌زاده، ۱۳۹۶: ۶۰۶-۶۰۷).

زائران کربلا به‌طور ویژه بر اهمیت کربلا و آثار معنوی آن تأکید دارند؛ زائری به نام «مصطفی سیدالصباغ»، از مصر می‌گوید: «کربلا در حقیقت خارج از کره زمین اداره می‌شود. یکی از برکات کربلا همین صفا، صمیمیت، آرامش، اخلاق حسنه و علاقه به آداب دینی است {...} به قول امام راحل هرچه داریم از عاشورا داریم. امام حسین عطای مستمری است که پایان ندارد. انقلاب حق علیه باطل و ضد مستکبران است» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۸۲).

۵ - ۳ - ابعاد مؤلفه همگرایی در پیاده‌روی اربعین

در فرهنگ‌های لغت فارسی، برای معنی لغوی همگرایی از معادل‌های همسویی، تقارب و شبیه شدن گویش‌ها و زبان‌ها و غیره استفاده شده است (وبسایت لام‌تاکام: منبع اینترنتی). همگرایی زمینه‌های همزیستی هویت‌هایی است که علیرغم چندگونگی هویتی، از طریق همزیستی به اهداف مشترک دست یابند. همگرایی مفهومی رایج در ادبیات روابط بین‌الملل و اشاره به یک نوع استراتژی و سیاست دارد، در روند همگرایی، ملت‌ها و رهبران سیاسی درمی‌یابند که نیل به اهداف و منافع ملی، تنها در سایه تصمیم‌گیری

جمعی و مشارکت در یک نظام، همگرا بیشترین مطلوبیت و بهره‌دهی را به همراه دارد (جمالی، ۱۳۸۰: ۲۱۶).

اگرچه در این تحقیق منظور از همگرایی آن چیزی است که در قالب جنبش‌های نوین اجتماعی مطرح است؛ یعنی نوعی همسویی و هم‌نوایی در ارزش‌ها و گرایش‌ها و رفتارهای اجتماعی، اما از آنجاکه سخن از یک جنبش نوین اجتماعی جهانی است، بنابراین بی‌ارتباط به ادبیات روابط بین‌الملل نیز نیست. در جامعه‌شناسی هم می‌توان از همگرایی اجتماعی سخن گفت، همگرایی اجتماعی نتیجه باورها و آرمان‌هایی است که در وجود آحاد جامعه تبلور یافته و به شکل رفتارهای اجتماعی بازتاب می‌یابد (گلجان، ۱۳۹۳/۰۲/۲۱: منبع اینترنتی). از این‌رو همگرایی مدنظر در اینجا بی‌ارتباط با هویت‌گرایی نیست؛ به عبارت دیگر اعضای یک جنبش با همگرایی و شبکه‌سازی، به دنبال عبور از هویت‌های گوناگون به سمت یک هویت جدیدند.

در میان نظریه‌پردازان جنبش‌های نوین اجتماعی نیز ملوچی اهمیت خاصی به ویژگی شبکه‌سازی می‌دهد و از شبکه‌های جنبش به‌عنوان شبکه گروه‌ها و افراد سهیم در یک فرهنگ‌گفتمانی و هویت جمعی سخن می‌گوید (ملوچی، ۱۳۸۹: ۱۳۴). در ادبیات روابط بین‌الملل انواع همگرایی شامل همگرایی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و سازمانی (منطقی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۸) است. همگرایی دینی، ملی و سیاسی دسته‌بندی‌های دیگری از همگرایی است (گلجان، ۱۳۹۳/۰۲/۲۱: منبع اینترنتی). در این تحقیق همگرایی ایجادشده در پیاده‌روی اربعین به سه نوع تقسیم می‌شود: همگرایی سیاسی، همگرایی اقتصادی، همگرایی فرهنگی.

۵ - ۳ - ۱ - همگرایی سیاسی پیاده‌روی اربعین

منظور از همگرایی در پیاده‌روی اربعین است که زائران از ملیت‌ها مختلف در این رویداد حاضر می‌شوند، اگرچه همچنان ملیت و هویت سیاسی خود را حفظ کرده‌اند و گاه حتی نمادی از آن مثل پرچم هم به همراه خود دارند، باین‌همه در این رویداد یک هویت واحد دارند و زیر یک هویت واحد زائر حرم امام حسین جمع شده‌اند.

از منظر جهان اسلام، مهم‌ترین پیام سیاسی پیاده‌روی اربعین، وحدت امت اسلامی است که در سایه محبت و ارادت به خاندان مطهر اهل‌بیت (ع) تجلی می‌شود؛ چراکه

تمام مذاهب اسلامی به محبت اهل بیت (ع) اعتقاد دارند و همین می‌تواند محور وحدت اسلامی باشد (سامانی، ۱۳۹۷: ۴۰).

از سوی دیگر، با توجه به ماهیت فرادینی و فرا سرزمینی پیاده‌روی اربعین و حضور افراد از ملیت‌های گوناگون در این رویداد، مرزهای سیاسی و هویت‌های ملی به تعلیق درآمده و یک هویت جهانی تحت عنوان زائران پیاده‌روی شکل می‌گیرد.

۵ - ۳ - ۲ - همگرایی اقتصادی پیاده‌روی اربعین

همگرایی اقتصادی اشاره به تأمین نیازهای اقتصادی حاضران در همایش پیاده‌روی اربعین است که به صورت غیردولتی و غیرسازمانی و توسط میزبانان عراقی و غیر عراقی در قالب موبک‌ها تأمین می‌شود. از منظر اقتصادی، عرصه پیاده‌روی اربعین تصویر جامعه اشتراکی اقتصادی است که همه افراد هرچه دارند در میان می‌گذارند تا (زائران) به صورت مشترک از استفاده کنند، جامعه آرمانی که کمونیست‌ها و مارکسیست‌ها شعارش را دادند و هیچ‌گاه موفق به پیاده کردن آن نشدند. این جامعه آرمانی می‌تواند مقدمه‌ای از اقتصاد سیاسی جامعه مهدوی باشد.

۵ - ۳ - ۳ - همگرایی فرهنگی پیاده‌روی اربعین

منظور از همگرایی فرهنگی، همان جمع شدن حول ارزش و گرایش‌ها و باورهای مشترک است، هدف زائران زنده نگه‌داشتن یاد امام حسین و محرک آن‌ها عشق و محبت آن امام است.

مشارکت‌کنندگان برای توصیف پیاده‌روی اربعین، تعبیری را استفاده می‌کنند که مفهوم همگرایی را در سطح فراتر به‌عنوان مؤلفه یک جنبش اجتماعی نوین جهانی می‌رساند: «محبت امام حسین و قدرت‌نمایی جهان تشیع و اجتماع سیاسی عبادی»، «اتحاد شیعیان و بزرگ‌ترین اجتماع مذهبی برای حکومت جهانی»، «هویت گرفتن شیعه در جهان و محسوب شدن به‌عنوان یک قدرت جهانی و اثرگذاری در معادلات جهانی»، «اجماع وحدت شیعیان و مانور و نمایش قدرت شیعیان که هدف اربعین قیام منجر به شهودیت است»، «نقطه مشترک بین همه ادیان الهی جهت دعوت به خداپرستی» و «همبستگی همه انسان‌های آزادیخواه» (عاملی و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۴-۴۶). این همگرایی فرهنگی و اربعین دو سطح دارد:

۵ - ۳ - ۳ - ۱ - همگرایی اسلامی

در پیاده‌روی اربعین نوعی اتحاد دینی بین مسلمانان بر سر محبت خاندان پیامبر تجلی پیدا می‌کند، همگرایی آنان نیز نمایش داده می‌شود. برخی از ویژگی‌های پیاده‌روی اربعین در ایجاد همبستگی دینی بین مسلمانان عبارت‌اند از: «اشتراک در محبت به اهل بیت»، «تقویت دین‌داری»، «تبلور صفات اخلاقی نیکو»، «آگاهی بخشی» و «ارتقای بینش اجتماعی و سیاسی»، «نمایش قدرت و عظمت مسلمانان» (طالبی، ۱۴۰۰: ۲۵-۲۷) و «همزیستی مسالمت‌آمیز فرق گوناگون اسلامی».

شعار «حب الحسین یجمعنا» فرصتی است بتوان کینه‌ها را به‌ویژه میان اقوام و ملیت‌های مختلف مثل ایرانی و عراقی کنار بگذارد. در زبان و بیان زائران این وحدت و یگانگی دیده می‌شود؛ برای زائران اربعین نمود و جلوه جهانی اربعین از اهمیت بالایی برخوردار است و آنها انگیزه حضورشان را انعکاس قوی‌تر این مانور عظیم اجتماعی در سطح جهانی معرفی کرده و هدف خود را گسترش پیام و ندای اسلام واقعی به جهانیان عنوان می‌کنند.

«رقیه کشاورز»، خبرنگار اظهار می‌کند: «در پیاده‌روی اربعین مصداق واقعی «الحسین یجمعنا» را دیدم، مردم عراق و ایران به عشق سیدالشهدا (ع) کنار هم قرار می‌گیرند و باوجود همه سختی‌ها خالصانه به زائران خدمت می‌کردند و آنجا اتحاد و همبستگی بین ایران و عراق قابل‌لمس بود» (خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۰/۰۷/۰۵: منبع اینترنتی). «حسن جعفر» زائر عربستانی می‌گوید: «دوستی دارم که سنی است اما در ایام اربعین به کربلا می‌آید. او شیعیان را دوست دارد و هیچ اکراهی نسبت به ما ندارد و بین ما علاقه‌مندی هست» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۹۸).

«سید حسن انتظار عابدی»، زائری ۲۴ ساله از هندوستان می‌گوید: «اینجا همه مسلمان‌ها و شیعیان باهم‌اند، دشمنی نیست. گاهی بین ما و پاکستانی‌ها دشمنی هست اما اینجا نه. اینجا همه برادرند... اینجا به خاطر زیارت‌م به من احترام می‌گذارند به‌خاطر اینکه آمده‌ام زیارت امام حسین» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۱۸۷). زائر ۵۰ ساله و دبیر بازنشسته در مسیر پیاده‌روی اربعین می‌گوید: «هدفم از اومدن به پیاده‌روی وحدت، وحدت جهان

اسلام و حفظ خون شهدا. مردم وقتی باهم بستگی داشته باشند، هیچ‌کس {دشمن} نمی‌تونه هیچ غلطی بکنه» (فروغی و همکاران، ۱۳۹۹).

۵ - ۳ - ۲ - همگرایی جهانی

مراسم اربعین تبدیل به یک مراسم فرامذهبی شده که در آن بسیاری از پیروان اهل سنت، مسیحیت، یهودیت ایزدی‌ها و صائبی‌های شرکت می‌کنند و این نشانگر این است که شرکت‌کنندگان در این مراسم امام‌الحسین (ع) را سمبلی برای آزادی و شخصیتی جهانی می‌دانند (محمدی، ۱۳۹۶: ۱۱۶). محوریت این تجمع، آزادی‌خواهی و حق‌طلبی به‌عنوان ویژگی فطری بشر است.

این موضوع مورد تأکید زائران نیز هست؛ زائری به نام «حمید» در مسیر پیاده‌روی اربعین می‌گوید: «این بهترین حرکت صلح‌آمیزی هست که تا حالا تو جهان ثبت شده. یک راهپیمایی که توش نه شعاری هست نه عداوتی به کسی. اینجا نه زور می‌کنن نه به کسی زور می‌گن. حرکتی صلح‌آمیزتر از این حرکت فکر نکنم شما بتونین تو کل دنیا پیدا بکنین» (رضوی‌زاده، ۱۳۹۶: ۶۱۰).

«حمدان فتاحی»، زائر ۲۷ ساله از تایلند می‌گوید: «یه حرفی می‌زنم هم به زبان عربی و هم به زبان فارسی، اعلام می‌کنم: الیوم لقد جمعنا الحسین فی هذا المكان و نحن من ملکه تایلندیه و سوف یجمعنا الامام المنتظر سوف یجمع الامام الکل البشری فی عصر ظهور: امروز امام حسین ما را جمع کرده در اینجا. ما از تایلند آمدیم دیگری از اندونزی، امام زمان ما را اینجا جمع کرده تا ما آشنا شویم. آینده ان‌شاءالله همه بشر را جمع خواهد کرد» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۸۷).

۵ - ۴ - ابعاد مؤلفه تحدی و هم‌وردطلبی پیاده‌روی اربعین

گفتمان‌ها همواره برای خود غیریت‌سازی و رقیب‌تراشی می‌کنند تا استیلا و هژمونی خود را در برابر رقبای اثبات کنند. مفهوم غیریت در ذات خود با حاشیه‌رانی و برجسته‌سازی همراه است. این دو مفهوم به اشکال مختلف در عرصه منازعات گفتمانی ظاهر می‌شوند. برجسته‌سازی نقاط قوت خود و نقاط ضعف رقیب از آن جمله است (کسرای و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸: ۳۴۷).

پیاده‌روی اربعین فرصتی جدید و مهم برای بازنمایی هویت شیعی در برابر غیرها و دیگری‌های مذهبی و دینی و سیاسی فراهم آورده است. این نوع تحلیل از اربعین به‌خصوص در سال‌های اخیر با اوج گرفتن تنش‌های مذهبی در منطقه و ضد شیعی قوی، ضریب اثرگذاری قوی‌تری یافته است. گفتمان تجلی‌یافته در پیاده‌روی اربعین، هم خطوط تمایز شیعه با جریان‌های رقیب از جمله جریان‌های تکفیری را به نمایش می‌گذارد، جریان‌هایی که ممکن بود نماینده اسلام یا حداقل تنها نماینده تفکر اسلامی تلقی شوند.

از سوی دیگری شیعیان در قالب این رویدادهای جریان‌های مذکور را به تحدی فرامی‌خوانند. همچنین گفتمان اربعینی روحیه تعامل و صلح‌جویانه شیعه با دیگری‌های هویتی را هم در قالب صلح‌جویی به نمایش می‌گذارد. از این رو دو مؤلفه «دشمن‌شناسی» و «صلح‌طلبی» را می‌توان دو چهره متناقض نمای شیعه در برابر غیریت‌های هویتی و رقبا در نظر گرفت. از سوی دیگر گفتمان اربعینی با طرح سبک زندگی عاشورایی و بازتعریف از معنویت و تعبد، سکولاریسم دنیاگرایانه را نیز به چالش کشیده است.

پیاده‌روی اربعین در واقع یک نوع خط‌ونشان کشیدن انسان‌های آزاده است، انسان‌هایی که ظلم و ستم کشورهای مستکبر بر کشورهای مظلوم را می‌بینند است. این پیاده‌روی علاوه برداشتن جنبه مذهبی یک نوع اعتراض دست جمعی انسان‌های آزاده علیه ظلم و ستم است (اسماعیلی مجلسی و زینعلی‌پور، ۱۳۹۹:۱۰۳۷).

نماد ظلم‌ستیزی مکتب حسینی این حضور باعث آشنایی افکار عمومی بین‌المللی با ماهیت ظلم‌ستیزی مکتب حسینی و نمادهای عینی آن تاسوعا - عاشورا و اربعین می‌شود و در عین حال با بازخوانی واقعه جان‌سوز عاشورا چهره عاملان و مسببان این واقعه را در چهره داعش و دیگر افراد و گروه‌های تکفیری برای افکار عمومی بین‌المللی معرفی می‌کند (محمدی و همکاران، ۱۳۹۶:۱۱۶).

همه مردم جهان که به تعبیری دوست و دشمن را در برمی‌گیرد و همه در یک تعبیر «دیگری» شیعیان محسوب می‌شوند، مخاطب پیاده‌روی اربعین هستند. اشاراتی به مضامینی مانند «آمده‌ایم صدای شیعه را به جهان برسایم»، یا این مضمون «حضور میلیونی شیعه مقدمه‌ای است برای تلنگری به دنیا تا ببینند این جماعت برای چه این

سختی را تحمل می‌کند و به کجا می‌رود»، حضور پررنگ عکاسان ایرانی و عراقی، انتقاد از عدم انعکاس اربعین در رسانه‌های غربی و ... همگی گویای مخاطب جهانی در ماهیت نمایشی پیاده‌روی اربعین در اذهان زائران است. شیعیان از پس شرکت در پیاده‌روی اربعین و ایجاد ارزش خبری ناشی از جمعیت بالای شرکت‌کننده در این آیین نمایشی، علاقه‌مندند پیام مظلومیت امام حسین (ع) را به جهان مخابره کنند و این‌گونه خود را به دیگری‌های مذهبی و غیرمذهبی جهان شناسانده و ارزش‌های خود را تبلیغ کرده و احساس خوشایند بزرگی و قدرتمندی نمایند (گیویان و محسنی، ۱۳۹۶: ۱۷۸).

زائران به‌طور خاص به دشمنان عقیدتی سیاسی مانند سنی‌های وهابی، داعش و همچنین دشمنان سیاسی مانند اسرائیل و آمریکا به‌عنوان مخاطب اصلی می‌نگرند. مضامینی مانند «اوباما (رئیس‌جمهور وقت آمریکا) از همین اربعین می‌ترسد»، یا «اومدیم اینجا بگوییم که بقیه (سنی‌های افراطی) حساب کار دست شان باشه»، نشان‌دهنده همین امر است. یک روحانی در مسیر پیاده‌روی اربعین می‌گوید: «عربستان هم عددی نیست، وهابیت هم همین‌طور. اصل این است که آمریکا پیام را بگیرد» (گیویان و امین، ۱۳۹۶: ۱۷۹). مخاطبان هم‌اوردطلبی گفتمان اربعینی در دسته‌بندی زیر قرار می‌گیرد:

۵ - ۴ - ۱ - هم‌اوردطلبی در برابر نخبگان سیاسی

۵ - ۴ - ۱ - حاکمان سیاسی جهان اسلام

در جریان پیاده‌روی اربعین زائران می‌خواهند به حاکمان اهل سنت که از دید شیعیان حاکمان وابسته و غرب‌گرا و مستبد جوامع اسلامی هستند، پیام ظلم‌ستیزی خود را انتقال دهند. در این میان برخی از حکومت‌های جهان اسلام از جمله عربستان سعودی بیشتر مورد خطاب زائران اربعین هستند. عربستان به دلیل حمایت از گروه‌های تکفیری در عراق و سوریه و یمن، مورد بغض و نفرت شیعیان است. شیعیان در جریان پیاده‌روی اربعین هم به طرق مختلف نفرت خود را از اقدامات شیعه‌ستیزانه عربستان نشان می‌دهند.

در ادامه چند نمونه از ادبیات زائران پیاده‌روی اربعین در خطاب قرار دادن حاکمان مستبد اسلامی مرور می‌شود؛ «حمدان فتانی»، زائر ۲۷ ساله از تایلند در مسیر کربلا به تلاش عربستان برای تبلیغ علیه شیعه اشاره می‌کند و می‌گوید: «چند سالی است که

عربستان پول خرج می‌کند علیه شیعه. توی تایلند الآن اسم شیعه خیلی بد شده است. چون این‌ها تبلیغ می‌کنند که شیعه کافر است... حالا از هر بهانه‌ای استفاده می‌کنیم برای ارتباط با امام» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۸۵-۸۶).

«محمد عبدالله» از فرماندهان حشدالشعبی می‌گوید: «تردیدی نیست که عربستان به‌عنوان تروریست اصلی در منطقه ما حضور دارد و هرکجا اقدامی علیه امنیت مسلمانان انجام می‌شود، با سلاح آمریکایی‌ها و با پشتیبانی سعودی‌ها انجام می‌شود» (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۶/۰۸/۱۶: منبع اینترنتی). «محمد حمد عبدالله» از کشور امارات می‌گوید: «عربستان قاتل مسلمانان یمن است و بر هیچ مسلمانانی شایسته نیست که در قبال این جنایت بزرگ سکوت کنند» (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۶/۰۸/۱۸: منبع اینترنتی).

۵ - ۴ - ۱ - ۲ - نظام سلطه جهانی

در جریان راهپیمایی اربعین گزارش‌های مختلفی از شعارهای ضدآمریکایی و ضد اسرائیل ثبت شده است. بر اساس گزارش رسانه‌ها، برخی راهپیمایان در مسیر راهپیمایی پوسترهایی حمل می‌کنند که در آن به زبان‌های عربی و انگلیسی شعار مرگ بر آمریکا نوشته شده است و برخی زائران عراقی شعار #یزید_العصر_آمریکا (آمریکا یزید زمان ماست) را بر روی ماشین‌ها می‌نوشتند (خبرگزاری ایران پرس، ۱۳۹۸/۰۷/۲۹: منبع اینترنتی).

برخی صاحبان موکب‌های عراقی نیز در اقدامی قابل تأمل، در اعتراض به سیاست‌های ضد اسلامی آمریکا، پرچم آمریکا را زیر پای راهپیمایان نصب می‌کنند که این مهم موجب شده برخی راهپیمایان هنگام عبور از روی پرچم آمریکا، ضمن استقبال از این اقدام عراقی‌ها، با شعارهای ضدآمریکایی انزجار خود را از سیاست‌های آمریکا نشان دهند (تسنیم، ۱۳۹۵/۰۸/۲۷: منبع اینترنتی).

در جریان پیاده‌روی اربعین دشمن‌ستیزی و مخاطب قرار دادن نظام سلطه و جبهه کفر جهانی به طرق مختلف و از زبان زائران کربلا نیز قابل شناسایی است: «علی فلاح»، زائر کربلا و مبلغ آفریقایی می‌گوید: «دشمن هم فهمیده است که امام حسین (ع) کن فیکون می‌کند، کسی که با قضیه کربلا و اسم امام حسین و عاشورا آشنا بشود هیچ‌وقت در مقابل ظلم ظالمان خضوع و خشوع نمی‌کند و قائل به امر به معروف و نهی از منکر

است... اگر ما امام حسین (ع) شناس شدیم، اگر ما عاشورایی شدیم، اگر ما اربعینی شدیم، جریان کفر و جبهه کفر نگران خواهد شد» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۲۷۷).

۵ - ۴ - ۲ - هماوردطلبی در برابر نخبگان فکری

۵ - ۴ - ۲ - ۱ - جریان‌های تکفیری

تقابل با تهدیدهای داعش و تکفیری‌ها از انگیزه‌های اصلی واکنش زائران ایرانی اربعین نیز است. تصاویر شهدای مبارزه با داعش در فواصل مختلف راه و بر روی هر ستون نصب می‌شود. مردم بسیاری را می‌توان ملاحظه کرد که گاه رو به روی این تصاویر می‌ایستند و اطلاعات آن شهید را مطالعه می‌کنند (محمد زمانی، ۱۳۹۶: ۸۸).

زائران نیز در گفتگوهای خودشان به این سوژه می‌پردازند. «حسن جعفری»، زائری ۲۷ ساله از عربستان سعودی می‌گوید: «دلم می‌خواهد به همه کسانی که این حرکت شریف را زشت و غلط نشان می‌دهند سخن حضرت زینب (س) را بگویم که فرمود: والله با شمشیر دیگر نمی‌توانید ذکر اهل بیت (ع) را ذبح کنید و الحمدلله این شبیه یک معجزه است» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۹۹).

۵ - ۴ - ۲ - ۲ - جریان‌های سکولار

پیاده‌روی اربعین و نوع کنشگری زائران در آن اصول و مبانی سکولاریسم و عرفی‌گرایی را نیز به چالش می‌کشاند. مهم‌ترین شاخصه سکولاریسم شخصی‌سازی دین و کم‌رنگ شدن جلوه‌های اجتماعی و سیاسی دین است. پیاده‌روی اربعین به‌عنوان یک مناسک دینی سیاسی - اجتماعی نقش دین در این عرصه‌ها را پررنگ می‌کند.

در ایات زائران هم تقابل با تفکرات سکولار و لیبرال خودش را نمایان می‌کند؛ «شهرام شکیبیا»، شاعر و نویسنده می‌گوید: «حالا این‌ها توی کشور ما جریانی راه انداخته‌اند که آقا بیایید این پول را برای فلان و بهمان خرج کنیم، یک بازی است. این‌ها معمولاً خودشان هم چیزی را برای این فلان و بهمان کار خرج نمی‌کنند؛ که از اتفاق هیچ صندوق قرض‌الحسنه‌ای در ایران وجود ندارد که ریشه‌اش توی هیئت نباشد. ضمن اینکه اما اعتقاد داریم نذری هیئت هزار و یک دردی را درمان می‌کند {...} او هم یک روزی نگاه مادی‌اش را کنار می‌گذارد» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۶۰).

وی همچنین به شبهات جریان سکولار درباره اینکه چرا به جای اربعین این هزینه ها صرف فقرا نمی‌شود، می‌گوید: «اینجا هم به ما می‌گویند شما این همه هزینه می‌کنید موبک می‌سازید چرا نمی‌روید به فقیر فقرا نمی‌دهید؟ گفتیم آقا ما که می‌آییم این سفره را باز می‌کنیم. سفره از ما نیست، دست خالی می‌آییم این سفره باز می‌شود» (دانشگر و جعفری، ۱۳۹۷: ۱۳۱). در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی نیز تقابل جالبی از جریان سکولار و جریان پیاده‌روی اربعین دیده می‌شود.

جدول عناصر و مؤلفه‌های جنبش‌ساز پیاده‌روی اربعین

مؤلفه‌های اصلی	مؤلفه‌های فرعی	نمادهای حاضر / مفاهیم مورد تأکید
هویت یابی	هویت ملی	پوشش، زبان، تغذیه، پرچم‌های متعلق به ملیت‌های مختلف
	هویت دینی - مذهبی	حجاب زنان، همه پرچم‌ها و نمادهای عزاداری، نذری و موبک‌های متعلق به جریان‌های مذهبی
	هویت خاص اربعینی	پیاده‌روی، موبک زدن و پذیرایی‌های ویژه، سخن از حسینی بودن، جزو اصحاب امام حسین بودن، وحدت و یگانگی زیر پرچم امام حسین (ع)
معنویت‌گرایی	معنویت‌گرایی فردی و جمعی	جبران خلأهای روحی و روانی و طلب آرامش و معنویت
	معنویت‌گرایی دینی	سخن از برطلبیده شدن، لیاقت داشتن، معرفت داشتن، دعوت شدن، مشمول عنایت واقع شدن، جستجوی ثواب، خودسازی، تحمل رنج و مشقت
همگرایی	همگرایی سیاسی	به تعلیق درآمدن هویت‌های ملی زیر

پرچم امام حسین (ع) و عبور از مرزبندی‌های سیاسی		
مدیریت اقتصادی غیردولتی و غیرسازمانی	همگرایی اقتصادی	
همگرایی اسلامی: بر محوریت محبت اهل بیت (ع)	همگرایی فرهنگی	
همگرایی جهانی: بر محوریت آزادی‌خواهی و حق‌طلبی		
حاکمان سیاسی جهان اسلام: اعلام نفرت از اقدامات شیعه ستیزانه عربستان	در برابر سیاسی نخبگان	هماورطلبی
نظام سلطه: شعارهای ضدآمریکایی و ضد اسرائیل، نصب پرچم آمریکا را زیر پای راهپیمایان و...		
جریان‌های تکفیری: نصب تصاویر شهدای مبارزه با داعش، نمایشگاه غنائم جنگی حشدالشعبی و...	در برابر جریان‌های فکری	
جریان‌های سکولار: تبلور سیاسی - اجتماعی دین		

نتیجه‌گیری

در این تحقیق قابلیت تبدیل پیاده‌روی اربعین به یک جنبش اجتماعی نوین جهانی
سنجش شد و شاخصه‌های هویت‌یابی، معنویت‌گرایی، همگرایی و شبکه‌سازی و رقابت
به‌عنوان شاخصه‌های این نوع جنبش‌ها در پیاده‌روی اربعین شناسایی شد. در این زمینه از
نظریه‌های مشهور جنبش‌های اجتماعی نوین از جمله دیدگاه تورن، اینگلهارت و ملوچی
بهره گرفته شده است. در جمع‌بندی این بخش به نکات زیر توجه می‌شود.

در زمینه سنجش قابلیت تبدیل پیاده‌روی به یک جنبش اجتماعی نوین و جهانی،
می‌توان گفت اگرچه نظریه‌های جنبش‌های نوین اجتماعی در بستر جامعه‌شناسی سکولار

غربی بیان شده‌اند و بیشتر متناظر بر تحولات دنیای غرب و تمدن غربی است و پدیده اربعین یک مقوله دینی، شرقی بوده و در بستر و تحولات جهان اسلامی از جمله بیداری اسلامی و انقلاب اسلامی قابل فهم است، با این وصف، بسیاری از ویژگی‌هایی که صاحب‌نظران برای جنبش‌های اجتماعی نوین شمرده‌اند، با پیاده‌روی اربعین تناسب دارد، از جمله؛ وقوع در محیط غیررسمی، داشتن عقاید جهان‌شمول، استفاده از ارتباطات رسانه‌ای جدید، استفاده از اعتراض‌های نمادین و تأکید بر ارزش‌های غیرمادی.

تأکید این نظریه‌ها بر مقوله هویت و رقابت (تورن)، معنویت‌گرایی و تغییر ارزشی (اینگلهارت) و شبکه‌سازی و همگرایی (ملوچی) دربردارنده نکاتی است که به فهم پیاده‌روی اربعین از دریچه این نظریه‌ها کمک می‌کند و ظرفیت پیاده‌روی اربعین را برای تبدیل شدن به پدیده‌ای مشابه آنچه «جنبش‌های اجتماعی نوین» نامیده می‌شود، نشان می‌دهد.

هویت شکل‌گرفته در بستر پیاده‌روی اربعین بازآفرینی یک هویتی است که ریشه در میراث شیعی دارد و می‌توان آن را «هویت عاشورایی» یا «هویت اربعینی» نامید که عنصر برجسته این هویت، ظلم‌ستیزی است.

از بعد معنوی زائران پیاده‌روی اربعین امام حسین (ع) در خاطره‌ها و گزارش‌های خود ابراز می‌دارند که زمانی که در مسیر راهپیمایی قرار می‌گیرند، احساس خوبی دارند و به آرامش می‌رسند. علاوه بر بحث فرهنگ شیعه، می‌توان از یک جنبش فطری و فکری در دوران پسامدرن سخن گفت، جنبش فطری معنویت جوی که مورد تأکید پست‌مدرن‌ها و نظریه‌پردازان جنبش‌های اجتماعی نوین است.

در زمینه همگرایی در پیاده‌روی اربعین، این همبستگی و کنار هم قرار گرفتن از منظر جامعه‌شناختی، مردم‌شناسی و حتی سیاسی قابل تأمل است؛ در این همبستگی انسان‌های زیادی بدون کمتر تنش و چالش در کنار هم برای تعظیم به یک فرد مقدس گرد هم می‌آیند. این انسان‌ها در مواردی دارای باورهای متفاوت و اختلافات نیز هستند. این حرکت نشان می‌دهد که نه تنها وحدت ملت‌های شیعه، بلکه وحدت امت اسلامی با وجود فرقه‌ها و مذاهب مختلف، امری قابل‌دستیابی است و فراتر از آن همزیستی مسالمت‌آمیز همه انسان‌ها هم شدنی است، به شرطی که پیوند محکی آن‌ها را

کنار هم نگه دارد و پیاده‌روی اربعین چنین ظرفیت را داراست. روح آزادگی، لذت معنوی ایثار و ازخودگذشتگی، نفی ظلم و ستم و بخشی از پیام‌های فرهنگ عاشورا است که از ظرفیت جهانی این فرهنگ حکایت دارد.

در مبحث هم‌اوردطلبی و رقابت، در دنیای کنونی که گفتمان‌های مختلف در رقابت با هم در پی هژمون شدن بر ابعاد جمعی و فردی زندگی بشرند، پیاده‌روی اربعین پدیده‌ای است که ظرفیت رقابت با دیگر گفتمان‌ها را دارد. گفتمان به نمایش درآمده در پیاده‌روی اربعین هم نظام نمادین خود را در بستری صلح‌جویانه ارائه می‌کند و هم با ویژگی‌های منحصر بفرد خود، دشمنان و رقبا را به تحدی فرامی‌خواند و این بیانگر غیریت‌سازی و رقابت‌گفتمانی پیاده‌روی اربعین است.

منابع

۱. اسماعیلی مجلسی، محمد؛ زینعلی پور، فاطمه. (۱۳۹۹). «کارکرد اربعین در توسعه استکبارستیزی». مجموعه مقالات همایش ملی اربعین؛ اعتلای نهضت حسنی، تحقق تمدن نوین اسلامی. جلد سوم. اردبیل. ص ۱۰۲۴-۱۰۴۵.
۲. اشرفی، ابوالفضل. (۱۳۷۷). *بی‌هویتی اجتماعی و گرایش به غرب*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس.
۳. اینگلهارت، رونالد. (۱۳۷۳). *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*. (م، وتر. مترجم). تهران: نشر کویر.
۴. اینگلهارت، رونالد؛ نوریس، پپا. (۱۳۸۷). *مقدس و عرفی دین و سیاست در جهان*. (م، وتر. مترجم). تهران: نشر کویر.
۵. اینگلهارت، رونالد. (۱۳۸۲). «جهانی‌شدن و ارزش‌های پست‌مدرن». (ا، فیضی. مترجم). *نامه پژوهش فرهنگی*. سال هفتم، شماره ۶، صص ۱۱۰ - ۱۲۸.
۶. باقری، شهلا. (۱۳۹۶). «راه‌پیمایی اربعین حسینی و دلالت‌های گفتمانی آن در ظرفیت بخشی تمدنی». *سومین همایش زیارت اربعین*. دانشگاه امام صادق.

۷. تاج‌بخش، غلامرضا و همکاران. (۱۳۹۸). «مطالعه کیفی الگوی ابراز هویت ایرانیان و عراقی‌ها در آیین پیاده‌روی اربعین». *نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*. شماره ۱۷، صص ۳۶-۹.

۸. تاجیک، محمدرضا. (۱۳۸۳). *جهانی‌شدن و هویت*. تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی دانشگاه تهران.

۹. جمالی، حسین. (۱۳۸۰). *تاریخ و اصول روابط بین‌الملل*. تهران: معاونت سیاسی نمایندگی ولی فقیه در نیروی مقاومت بسیج.

۱۰. خبرگزاری تسنیم. (۱۳۹۵/۰۸/۲۷). "شعار «الموت لآمریکا» در مسیر راهپیمایی اربعین حسینی ظنین انداز شد." قابل دسترسی در:

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/08/27/1242625>.

۱۱. خبرگزاری ایران پرس. (۱۳۹۸/۰۷/۲۹). "تصاویر: پوشش «اربعین ضدآمریکایی» در پیاده روی اربعین حسینی (ع)". *farsi.iranpress.com/middle_east-i176155*

۱۲. خبرگزاری ایران پرس. (۱۳۹۶/۰۸/۱۸). "حمایت راهپیمایان اربعین از ارتش یمن در مقابل تجاوز رژیم سعودی." قابل دسترسی در:

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/08/18/1568262>.

۱۳. خبرگزاری ایران پرس. (۱۳۹۶/۰۸/۱۶). "تسلیمات غنیمت گرفته‌شده از "داعش" در راهپیمایی اربعین." قابل دسترسی در:

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/08/16/1567179>.

۱۴. دانش نیا، فرهاد؛ حسینی، طیبه السادات. (۱۳۹۴). «جهانی‌شدن و تحوّل ماهیت جنبش‌های اجتماعی در جوامع غربی». *فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی‌شدن*. سال ۶، شماره ۱۶، (پیاپی ۱۹)، صص ۹۳-۱۲۹.

۱۵. دانشگر، بهزاد؛ جعفری، محمدعلی. (۱۳۹۷). *پادشاهان پیاده، خرده روایت‌هایی از زیارت اربعین*. (س، دژفر؛ ه، پورزعفرانی. مترجم). تهران: نشر عهد ما.

۱۶. ذولفقاری، وحید. (۱۴۰۱). «تحلیل تطبیقی جنبش‌های اجتماعی کلاسیک و جدید در ایران». *فصلنامه گفتمان سیاسی انقلاب اسلامی*. دوره ۱، شماره ۴ (پیاپی ۴)، صص ۶۳-۸۵.

۱۷. رضوی زاده، ندا. (۱۳۹۶). «ادراک تجربه زیسته زائران پیاده‌روی در عراق (مطالعه موردی: پیاده‌روی اربعین، آذر ۱۳۹۳، عراق)». *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*. دوره ۶، شماره ۴ (پیاپی ۲۴)، صص ۵۹۶-۶۳۱.
۱۸. رضوی زاده، ندا. (۱۳۹۷). «دعوت‌شده‌ام به زیارت رنج‌آلود (ادراک تجربه زیسته زائران پیاده‌روی در عراق)». *مجموعه مقالات پیاده‌روی اربعین: تأملات جامعه‌شناختی*. اصفهان: نشر آرما.
۱۹. سامانی، سیدمحمود. (۱۳۹۷). «کارکردهای سیاسی اجتماعی و فرهنگی اربعین حسینی». *مجله فرهنگ زیارت تابستان ۱۳۹۷*، دوره ۹، شماره ۳۵، صص ۳۶-۵۵.
۲۰. طاهرخانی، عبدالله و همکاران. (۱۴۰۰). «راهپیمایی اربعین نمادی از شکل‌گیری هویت جمعی مسلمانان». *دوفصلنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام*. دوره ۹، شماره ۱، پیاپی ۱۸.
۲۱. عاملی، سیدرضا و همکاران. (۱۳۹۶). *تحلیل پیمایشی اربعین: ظرفیت‌ها، چالش‌ها، نمادها و معانی*. تهران: مرکز پژوهش‌های مجازی دانشگاه تهران.
۲۲. غفاری هشتجین، زاهد؛ آقایی، محمد. (۱۳۹۷). «اربعین به مثابه جنبش اجتماعی». *دانش سیاسی*. سال ۱۴، شماره ۱، پیاپی ۲۷، صص ۱-۲۱.
۲۳. غیائی فتح‌آبادی، هادی. (۱۴۰۰). *حرکت الهی؛ تحلیل تمدنی راهپیمایی و زیارت اربعین*. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۲۴. فروغی، یاسر و همکاران. (۱۳۹۹). «مطالعه کیفی انگیزه‌های زائران ایرانی شرکت‌کننده در آیین پیاده‌روی اربعین». *دوفصلنامه علمی دین و ارتباطات*. سال ۲۶، شماره ۲، پیاپی ۵۷، پاییز و زمستان ۹۹، صص ۴۱۹-۴۵۰.
۲۵. کسرای، محمدسالار؛ پوزش شیرازی، علی. (۱۳۸۸). «نظریه لاکلا و موفه ابزار کارآمد برای فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی». *فصلنامه سیاست*. دوره ۳۹، شماره ۳۳، ۳۳۹-۳۶۰.
۲۶. کوهن، جین و همکاران. (۱۳۸۶). *فهم و مطالعه جنبش‌های اجتماعی جدید*. (ع، حاجلی. مترجم). تهران: نشر جامعه فرهنگ.
۲۷. گلجان، مهدی. (۱۳۹۳/۰۲/۲۱). «هم‌گرایی یا واگرایی». *خبرگزاری تابناک*:

<https://www.tabnak.ir/fa/news/399690/>

۲۸. گیویان، عبدالله؛ محسنی، امین. (۱۳۹۶). «محبت و هویت در آینه نمایش جهانی اربعین (مطالعه کارکردها و ساختار پیاده‌روی اربعین از منظر ارتباطات آیینی)». مجله دین و ارتباطات. دوره ۲۴، شماره ۲، پیاپی ۵۲، ص ۱۶۷-۱۹۴.
۲۹. محمدزمانی، جواد. (۱۳۹۶). *پیاده تا بهشت*. تهران: ستاد مرکزی اربعین حسینی.
۳۰. محمدی، حمیدرضا و همکاران. (۱۳۹۶). «بازتعریف ژئوپلیتیک شیعه (با تأکید بر پیاده روی اربعین)». *فصلنامه علمی - پژوهشی جغرافیای ایران*. دوره جدید، سال ۱۵، شماره ۵۲، ص ۱۰۳-۱۲۰.
۳۱. مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۱). *درآمدی نظری بر جنبش‌های اجتماعی*. تهران: پژوهشکده امام خمینی.
۳۲. ملوچی، آبرتو. (۱۳۸۹). «ابعاد نوین جنبش‌های نوین اجتماعی». هانگ، جانسون، ژوزف، گاسفیلد، جنبش‌های نوین اجتماعی. (لارنا، اریک و همکاران). (س م، کمال. سروریان؛ ع، صبحدل. مترجم) تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۳۳. منطقی، منوچهر و همکاران. (۱۳۹۹). «تبیین و اولویت بندی شاخص‌های همگرایی بخش‌های دفاعی و غیر دفاعی». *فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک*. سال ۱۸، شمار ۸۲، صص ۲۳۸ تا ۲۱۵.
۳۴. منوچهری، عباس. (۱۳۹۰). *رهیافت و روش در علوم سیاسی*. تهران: انتشارات سمت.
۳۵. وبسایت لام‌تاکام: <https://lamtakam.com/dictionaries/farhangestan/35674>
۳۶. هرسنی، صلاح‌الدین. (۱۳۸۹). «نظریه جنبش‌های اجتماعی جدید». صفحه اینترنتی شخصی: <http://s-harsani.blogfa.com/post/30>
37. Touraine, Alain. (1981). *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Translated By Alan Duff, New York: Cambridge University Press.